

Východná Európa cez okno západnej právnej komparatistiky¹

Colotka, P.*

COLOTKA, P.: Východná Európa cez okno západnej právnej komparatistiky. Právny obzor, 103, 2020, č. 3, s. 230 – 235.

Eastern Europe Through the Window of Western Comparative Law. Comparative law approaches operated and even now are operating through the concept of group, as well as for instance by terminologies of legal family, (great) legal system, legal culture and context. This text is focused on part of Eastern European space from the point of view of part of Western comparative law studies. In the second half of the 20th century one has to deal here with a zone which was for several decades understood by them as a component of the socialist group. Later Western comparative law reflected big change which marked relevant area and turned to references to transition and transformation. Posttransformative references to legal situation in Eastern Europe of early years of the second decade of the 21st century show that all states of this zone had not passed the period of transformation in same manner. Recent regroupings of states of the relevant space are based on evaluations of their adaptation to Western and Europeanization standards with special respect to public law part of evaluated reforms. One has to take into account that evaluations of transformation process are concerned in reached measures of rule of law, approach to human rights, quality of relations to European Union. Many states of Eastern Europe became member states of the European Union on the one hand and part of Eastern Europe is considered even neither constituent part of continental legal group on the other. Last but not least one has to remark that majority of states of relevant zone originated in the early 90's of the 20th century within spaces of dissolved federations and thus (in addition) solved problems connected with constitution of nation statehood. New, as well as other states were especially within the European context confronted with recent legal pluralism and with its adequate reflection.

Key words: *Eastern Europe, Western comparative law, transformation, comparison, regrouping of states/legal spaces*

Uvádzaný text zameriava pozornosť na pokus o triedenie, roztriedenie a zatriedenie časti európskeho právneho priestoru. Časti, ktorá zemepisne má tak stredo európske, ako juhoeurópske, alebo severoeurópske súradnice, či pre časť pozorovateľov azda o čosi menej zreteľne čitateľné podoby Európy vo východnejších dialľavách.

Ide o spôsob evidencie pomerne veľkého útržku priestoru, ktorý rozhodne je poznačený určitou fragmentáciou na množstvo častí, respektíve podčastí. Bez ohľadu na kultúrne rozdiely, ktorými sú posiate ich prostredia, odkazuje sa na ne často iba úsopne.

* JUDr. Peter Colotka, CSc., LL.M., Ústav štátu a práva SAV, Bratislava.

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci projektu APVV-15-0267 Právny pluralizmus: zmeny v chápaní práva.

Ako na východnú Európu. Svedčia o tom aj dva texty, ktoré v druhom desaťročí 21. storočia publikoval nemecký právny mysliteľ a komparatista Uwe Kischel.

Aktuálna právna situácia vo východnej Európe je témou článku, ktorý bol uverejnený začiatkom roku 2015. Kischel v ňom oznamovacím spôsobom sumarizuje, že sa po „*temer dvadsiatich piatich rokoch*“ skončilo obdobie, počas ktorého „*bývalé socialistické krajiny východnej Európy*“ prechádzali „*súborom prispôbení sa odlišným ekonomikám a ideológiám*“². Neskôr sa s posunom štyroch rokov s obdobnou tematikou možno stretnúť i v časti jeho rozsiahlej knihy *Comparative Law*. Hoci o tematickom jadre knihy by asi bolo možné diskutovať aj na pokračovanie, ideologické vákuum v nej, ani v priestoroch, čo opisuje, nebadat'. Východoeurópska sága sa v tomto, v roku 2019 vydanom monumentálnom diele v sústrednej podobe nachádza v rámci nesamostatnej kapitoly *Východná Európa: diferenciácie po transformácii*.³

S prihliadnutím na Kischelovo pomeriavanie Európy spoločnými a rozdeľujúcimi znamienkami vo svetle zvolených porovnávacích kritérií – evidentne zvlášť v zornom uhle právnej štátnosti a dôrazu, ktorý je kladený na explicitne individualistické chápanie ľudských práv, resp. kontextu, ktorý, v danom podaní, takmer vytesňuje sociologicky kotvenú pojmológiu právnej kultúry – už asi možno začať tušiť, že pôjde v niečom aj o otvorené otázky. Veď ako chápať autorom požadovanú tendenciu ďalšieho vývoja východnej Európy k vzorovému právnemu štátu, keď časti relevantného priestoru chýba výraznejší zážitok jeho vývojových fáz a u Kischela výraznejšia charakteristika minima právnej štátnosti (prostredia ústavnosti podľa princípu del'by moci, prostredia viazanosti štátu vlastným právom, prostredia koherentnej legality?)? A ako rozumieť hodnoteniu hodnoteného, ktoré sa (napriek autorovmu zanietaniu pre socioprávne štúdie) premieta ešte aj do rozhodnutia o miere ústupu od kategórie právnej kultúry?

Problematickou je napríklad tiež okolnosť, že k ďalším sprievodným znakom pomeriavania priestoru európskej integrácie patrí eurozónovo či schengensky nediferencované členstvo štátu v Európskej únii, ktoré tým pádom má len obmedzenú variabilitu. Viacmenej katalógové usporiadanie máp zvoleného priestoru tak bude sprevádzané zdaním plošnej zavŕšenosti. Viacrýchlostne chápaná Európa vo svetle toho-ktorého *acquis* pritom, ako sa mi zdá, výrazne prispieva k citlivejšiemu porovnávaniu právnych situácií i k detailnejšej reflexii miery či mierky právneho pluralizmu v experimentálnych priestoroch Európskej únie.

Isté však aspoň v niektorých aspektoch bude, že kritérium členstva krajín v EÚ, ktoré oba texty ohlasujú aj ako diferenciálnymi znamienkami sprevádzané nečlenstvo štátu

² KISCHEL, U. Après la transition: la situation juridique actuelle de l'Europe de l'Est. 67, *Revue internationale de droit comparé*, n° 1, janvier – mars 2015, s. 146. Úplné znenie textu možno nájsť na s. 145-166.

³ KISCHEL, U. *Comparative Law*. Oxford : Oxford University Press, 2019, s. 533-554. Porovnaj tam uvádzanú literatúru a literatúru uvádzanú c. d. v poznámke 1. Pozn.: Hoci text o východnej Európe má hneď od strany 533 evalvačné (napr. profil primeranosti štátu implikujúce) zameranie, hodnotením finančnej a hospodárskej krízy roku 2008 (a n.), či problematikou rozrôznených postojov štátov k migračnému prílevu roku 2015 sa ani v európskom kontexte, ani v postpostmodernej perspektíve nezaoberá. Kultúrna dimenzia týchto javov zostáva nepovšimnutá.

v EÚ, je opatrne vzťahovateľné aj na nevýchodnú Európu so zvlášť viditeľnou panorámou Nórska, Islandu a Lichtenštajnska, a osobitne Švajčiarska. Najnovšie však zrejme v tomto kontexte prichodí zvlášť vážne prihliadať na Spojené kráľovstvo. Len aby nedošlo k omylu. Veľká Británia sa viacnásobne objavuje aj v Kischelovom košatom texte, no zvlášť preto, lebo podľa aktov dobového anglického parlamentu a Zmluvy o Únii potvrdené vtedajšími parlamentmi Anglicka a Škótska zahŕňa aj Škótsko. Z hľadiska porovnávacej ustálenosti v rôznych porovnávaných skupinách možno s odkazom na verejnoprávnu stránku britského zjednotenia konštatovať, že vcelku ďaleko za hlučným davom jednoduchých trendov presúva Kischel škótsky kontext z ustáleného priečinka hybridnej skupiny⁴ do anglického „common law kontextu“.⁵ Do hry sa tak súběžne s dôrazom na dejinné míľniky – najmä na rok 1707 a ním položené základy spoločných znakov, ktoré sa následne dlhodobo premietajú do verejnoprávneho priestoru – ako i na priebežnú nekodifikovanosť škótskeho práva dostáva, zdá sa, najmä štýl.

V nadväznosti na povedané už teraz v kontexte veľkej alebo radikálnej zmeny európskeho, ba globálneho dosahu prichádza čas orientovať sa skôr na východnejšie situovaný pohľad na panorámu právnych priestorov, ktoré Západ odvetvovo rešpektoval a ktoré právnou komparatistikou západných prostredí boli pomerne dlhodobo zahniezdené aj ako „socialistická skupina“.⁶ S prihliadnutím na pragmatický rozmer porovnávacích ťahov bude pre orientáciu v čase a očakávaniach sotva zanedbateľné, ak jedno z kľúčových slovných spojení Kischelovej spisby predstavuje práve „koniec tranzície“. Veď je z prvej polovice druhého desaťročia 21. storočia s jeho pomocou prerozdelená a kamsi presúvaná postransformačná „východná Európa“. Treba však zároveň mať na pamäti, že prítomnosti adresované slová

⁴ Porovnaj napr. WALKER, D. M. *Comparative Law*. In *The Oxford Companion to Law*. Oxford : Clarendon Press, 1980, s. 261: „Hybrid Systems, such as Scots, Israeli, Louisiana, Quebec, and South African law, basically civil law systems, but heavily influenced by common law ideas and rules.“

⁵ KISCHEL, U. *Comparative Law*. Oxford : Oxford University Press, 2019, s. 354-357. Pozn.: Kischel pritom postupuje s vedomím, že sa v tzv. zmiešanom škótskom práve nachádzajú viaceré tradície a prvky pôvodnosti i kontinentálnosti. („Scottish law thus now belongs to the common law context, albeit with some peculiarities and, in particular, the presence of isolated elements of Roman and Scottish legal traditions.“) Ibid., s. 357. K modalite právno-komparatistického kontextu, v ktorom štýl býva chápaný ako synonymum právnej kultúry, pozri bližšie napr. KNAPP, V. *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha : C. H. Beck, 1996.

⁶ Porovnaj napr. WALKER, D. M. *Comparative Law*. In *The Oxford Companion to Law*. Oxford : Clarendon Press, 1980, s. 261. Pozri tiež tam uvádzanú literatúru. Pozn.: Nech však už pertraktovaný kontext bol nazývaný akokoľvek, sotva prebýval iba v ohraničenom európskom priestore a mával napríklad zvlášť ázijské a iné presahy. Příklad: „(...) extrémna chudoba z Latinskej Ameriky nezmizla, ale dôvody tejto chudoby sa ukázali komplexnejšie, a tak sa museli začať meniť i konkrétne prostriedky oslobodenia. I keď sa hovorí, že tento proces ovplyvnili udalosti roku 1989 v Berlíne, Praha a v ďalších častiach bývalého sovietskeho bloku, myslím si, že väčšiu rolu hral pád Sandinovej vlády v Nikaragve a všeobecná kríza dôvery v socializmus, ktorý sa v 90. rokoch ocitol tvárou v tvár narastajúcemu neoliberalizmu a moci a vplyvu globalizácie a trhovej ekonomie“. NOBLE, T. *Teologie osvobození a sociální nauka katolické církve*. In FIALA, P. – HANUŠ, J. – VYBÍRAL, J. (ed.) *Katolická sociální nauka a současná věda*. Brno/Praha : Centrum pro studium demokracie a kultury/Vyšehrad, 2004, s. 63. Úplné znenie textu možno nájsť na s. 57-80. Pozn.: Podľa uvádzanej úvahy sa pod zmenenú situáciu podpísali i „postmoderné hnutia vo filozofii, ktoré (...) zobrazujú svet ako miesto, kde nie je dobré veriť istotám žiadneho druhu a kde je nádej nahradená konzumáciou“. Ibid. Pozn.: Alternatívou hazardu bol historicky archivovaný plán.

„diferenciácie po transformácii“ samy osebe odkazujú na ďalšiu ruptúru a s ďalším (prechodným) obdobím späť začiatok novej situácie v tejto, v dvadsiatom storočí i neskôr hlboko menenej časti Európy. Zároveň slúžia ako pomerne mnohovravný úvod do avizovaného právno-komparatistického pretriedenia. Pretriedenia, zasadeného do východoeurópskeho okruhu niekdajšej socialistickej skupiny, ktorý sa medzičasom s pomocou „zahraničných expertov“, v Kischelovom podaní, stal okruhom „štátov v tranzícii“, čo po necelom štvrtstoročí reforiem reformovaných reforiem a vzťahov s Európskou úniou odznela.

Transformované krajiny, ktoré azda aj zo zorného uhla nezaujatých pozorovaní prešli hojným radom experimentov, sa teraz nachádzajú v rôznom postavení, a podľa Kischela výslovne okrem Ruska a azda niektorých nepočetných krajín „s ruským kontextom“⁷, už viac alebo menej môžu byť „rátané k rodine krajín právnej tradície kontinentálnej Európy“.⁸ Isteže, citované slová o situovanosti východoeurópskych štátov prichodí čítať v úzkej nadväznosti na kvalitu ich vzťahov s Európskou úniou. Osobitne však s prihliadnutím na právnu skutočnosť, či sú jej členskými štátmi. Ak totiž do Európskej únie nepatria, tak sa ich príslušnosť „k rodine krajín právnej tradície kontinentálnej Európy“ javí ako slabšia, menej zreteľná, či „zvýšková“. Ak však po „dvojitnej transformácii“ do EÚ patria, tak sa, okrem historicky dočasne zdieľaných včerajškov v rámci inej skupiny a najmä západnou rekvalifikáciou a úniovou aproximáciou štandardizovanou podobou vo forme ich súčasných identít, v niečom zároveň líšia v zmysle nerovnomernosti plynutia dejiného času, zažitých štýlov, tradícií, inovácií.

Uvedené právno-komparatistické preusporiadanie východnej Európy do niekoľkých skupín má čitateľnú pointu: štát, ktorý patrí medzi členské krajiny Európskej únie, je „protipólom“ Ruska⁹. Dá sa to asi povedať i tak, že práce prepracované štruktúry súk-

⁷ Na rozdiel od citovaného článku, v ktorom Kischel ako s výnimkou, nepatriacou ku kontinentálnej právnej tradícii, ráta iba s Ruskom/ruským právnym systémom, možno v knižnej verzii príbehu postrehnúť „nezávislosť“ ruského právneho kontextu a „ruský kontext v iných krajinách“. Vzťahuje sa na štáty (v decembri 1991 založeného) Spoločenstva nezávislých štátov s „deficitmi v demokracii a právnom štáte“, ktoré niekedy bývajú prítomné v takej miere, že vedú k odvratu od občianskych slobôd s vyústením do „diktatúr“. Pozri bližšie KISCHEL, U. *Comparative Law*. Oxford : Oxford University Press, 2019, s. 550-551. Pozn.: Neartikulovaná charakteristika minima právnej štátnosti sa stáva obzvlášť problematickou v obraze k prostrediam, ktoré sotva majú zažité i menej rozvinuté podoby či fázy právnej štátnosti.

⁸ KISCHEL, U. *Après la transition: la situation juridique actuelle de l'Europe de l'Est*. 67, *Revue internationale de droit comparé*, n° 1, janvier – mars 2015, s. 146. Pozn.: S prihliadnutím na skutočnosť, že kľúčovým kritériom príslušnosti ku kontinentálnej právnej tradícii sa v Kischelových intenciách v blízkosti EÚ stáva zvlášť hodnotenie štátu ako právneho štátu, možno v spojitosti s tým aspoň zaznamenať, že uvedené kritérium tu nie je zameniteľné so súkromnoprávnym riadkovaním a tvorí pevnú súčasť „politických kritérií“ EÚ, naktorejch základe sa na nadštátnej úrovni hodnotí miera pripravenosti uchádzačského, resp. k EÚ pridruženého štátu na členstvo v EÚ. Ide o časť takzvaných „kodanských kritérií“, ktoré sa v roku 1993 nastolili ešte krátko pred vstupom do platnosti Maastrichtskej zmluvy. V jej rámci právny štát bol po prvý raz vpríechinkovaný medzi artikulované kľúčové hodnoty v základoch EÚ. Vo viacerých historických vlnách dvadsiateho storočia formulované povýšenie právneho štátu na ústavný pojem v toku čias zmedzinárodnelo a v rámci Zmluvy o Európskej únii sa otvorila vyhládka na neskôr artikulované sankcie štátu za porušovanie hodnôt spoločných členským štátom Európskej únie.

⁹ KISCHEL, U. *Après la transition: la situation juridique actuelle de l'Europe de l'Est*. 67, *Revue internationale de droit comparé*, n° 1, janvier – mars 2015, s. 162-163. Porovnaj KISCHEL, U. *Comparative Law*. Oxford : Oxford University Press, 2019, s. 551.

romného práva nie sú v ruskom kontexte Kischelom považované za spoľahlivé kritérium na zatriedenie právneho systému do niektorej zo skupín. Alebo, trocha inými slovami: v ruskom kontexte sa východoeurópska topografia nestala časťou celku západnej kultúry. Prihliadajúc na poludník západne od Sankt Peterburgu však jej súčasťou už temer je a o poludník západnejšie už momenty prístupovým procesom k EÚ anticipovanej inklúzie sú doslova manifestné. Manifestné sú taktiež v miere kultivácie vnútroštátnych inštitucionálnych zázemí, ktorá je niekde markantná v takej miere, že o nej Kischel neváha povedať, že už vďaka decizionizmu ich ústavných súdov majú profil „robustného právneho štátu“ a/alebo, že ich s kontinentálnou Európou premostuje kultivovanosť právnikov.¹⁰

Aktualizácia niektorej z dosiaľ uvádzaných máp však zrejme nie je vzťahovateľná na ďalší priestor, ktorý skontrastňuje špecifická skutočnosť: priestor totiž takpovediac bol rekvifikovaný takým odlišným spôsobom, že je z akýchkoľvek úvah o porovnávaných východoeurópskych (pod)skupinách vyňatý. Reč je o topograficky zvyškovom priestore, ktorý sa v rámci znovuzjednotenia Nemecka (3. októbra 1990) stal súčasťou Spolkovej republiky Nemecko. Význam tejto bývalej časti kedysi ideologicky jednotného priestoru sféry niekdajšieho sovietskeho vplyvu pre právnu komparatistiku celkom zanikol.¹¹ Na uvedené konštatovanie možno pamätať a následne ho merať realitou rôznych oblastí. V prospech námetov na premýšľanie nech je na tomto mieste uvedené iba to, že kým spomínaný východonemecký priestor zo situácie vyšiel ako súčasť nemeckého spolkového usporiadania a Európskej únie, väčšina štátov posudzovanej zóny vznikala v rokoch 1991 – 1992 v priestore zanikajúcich federácií. Ide teda väčšinou o entity, ktoré medziiným riešili problémy súvisiace s konštituovaním hierarchicky konotovanej národnej štátnosti.

Záver

Načrtnutým prístupom navodené a rozpriechinkované skupiny a kontexty, zahŕňajúce i vyčlenenie Ruska ako krajiny s vlastným, samostatne a novovytvoreným právnym systémom, sú určitou ponáškou na skloňovanie pojmu „právnej rodiny“ podľa Davida roku 1964. Tak pojem právnej rodiny, ako ani právnej kultúry neašpiruje na ideologickú neutralitu a nemá ani celkom jasné obrysy. René David sa nad tým v časech poryvov autentickej studenej vojny, do ktorej bol vtedy priestor objektovo vrhnutý, dokázal dokonca v niečom pozastaviť. Odzrkadlilo sa to i v názve jeho asi najznámejšej knihy, kde pred právnymi rodinami uprednostnil veľké právne systémy.¹² Tušený pojem právnej rodiny mal však zostať na scéne, pretože mal aj prakticistické konotácie, ktoré napokon má aj v Kischelovej intuicionistickej vízii. Vo vízii, ktorá ho síce berie operatívne vážne,

¹⁰ Porovnaj KISCHEL, U. *Après la transition: la situation juridique actuelle de l'Europe de l'Est*. 67, *Revue internationale de droit comparé*, n° 1, janvier – mars 2015, najmä s. 164-165.

¹¹ Pozri bližšie a porovnaj KISCHEL, U. *Comparative Law*. Oxford : Oxford University Press, 2019, s. 543-544.

¹² DAVID, R. *Les Grands systèmes de droit contemporains*. Paris : Dalloz, 1964. K nasadeniu v mene priechodnosti pojmu právnej rodiny pozri napr. zvl. s.16, 20 et passim.

no nad všetko kladie mnohovýrovný kontext, právne i neprávne prostredie, v ktorom je situované právne pravidlo.¹³

Ak pojmológia právnej rodiny mala u Davida ideologické zázemie, tak teraz u Kischela ho má samostatný ruský právny systém, no i od neho nezávislé kontexty. Kým samostatný ruský právny systém je politicky modelovaný a prispôbovaný potrebám silného štátu, resp. viac než symbolicky uhnetený silným štátom, tak od neho nezávislé kontexty sú nesené skôr étosom autonómie individua. (Otázky prichádzajú v kontextoch komplexnejších kríz.)

Podskupinová príslušnosť, ktorá v rámci kontinentálnej právnej tradície bola Kischelom pripísaná relevantnej časti východoeurópskeho priestoru vzhľadom na jeho prostrediami zdieľanú minulosť, je zvlášť – vzhľadom na paralelu s umiestnením škandinávského priestoru – pomerne svetlou časťou posolstva a mohla ňou byť azda aj viac. Ibaže to by bolo bývalo možné vtedy, ak by tranzícii so závojom deetizácie (ako privatizácie) bolo aspoň v niektorých momentoch umožnené prebiehať v stopách škandinávskej, solidaristickej zažitej a jasným vedomím o poslaní štátu sprevádzanej inšpirácie. Zástupnou premisou však zostáva, že utriedenie v rámci paralely uvedeného druhu do istej miery predsa svetlou správou je. Podskupinová príslušnosť ku kontextu zreteľne kontinentálnoprávnej tradície predsa len štát posúva mimo okolnosťami vnútený izolacionizmus toho druhu, v akom sa nachádzal pri príprave na členstvo v Európskej únii. Ako svetlú časť Kischelovej situačnej správy o východnej Európe tak (napríklad) z pozície Slovenska prichodí myslieť prechod (zvlášť podľa predstupových kapitol EÚ monitorovanej) pridruženej krajiny k statusu členského štátu Európskej únie, či posolstvo o tom, že niektoré krajiny sú v európskom priestore viditeľné len vďaka začleneniu do širšieho kontextu. Otvára sa tým zároveň šanca na flexibilné, ba trvalejšie spoločenstvá niektorých krajín tohto priestoru, šanca, ktorá ich za určitých okolností môže premeniť na výraznejších aktérov európskej integrácie.

Evolúciu právneho pluralizmu (i) v rámci Slovenskej republiky napomáha evolúcia relevantnej časti medzinárodného práva a zvlášť nadštátneho európskeho práva a jeho štruktúr, ako i práv či právnych štruktúr, ktoré sa sprítomňujú na úrovni samospráv. Možno to povedať i tak, že ku klasickej deľbe moci, ktorá cestu k moderne raží pointou nezávislého súdnictva, pristúpila deľba moci s pointou práva tvoreného na mimoštátnej úrovni. Štát sa v takej situácii zvlášť v relevantnej časti Európy a zvlášť po splnení národných podmienok, čo časť porovnávacích štúdií vrátane časti západnej právnej komparatistiky spája s úspešným príbehom transformácie, identifikuje ako entita so zmeneným postavením. Najmä, ak na území štátu platí i právo, ktoré netvorí sieť takých právnych štruktúr, ktorými je prednostne právne viazaný.

¹³ Pozri bližšie KISCHEL, U. *Comparative Law*. Oxford : Oxford University Press, 2019, s. 220-223. Porovnaj tiež s. 200 a n.; pozri a porovnaj taktiež s. 356. Pozn.: Formulu „*context not culture*“ sotva možno prejsť bez konštatovania, že kultúra sa prelína s étosom. Porovnaj CONKLIN, W. E. *Statelessness. The Enigma of International Community*. Oxford : Hart Publishing, 2015, s. 2 et passim. Príklad: „Ale iné spoločenstvo má veľmi odlišný étos (...)“. *Ibid.*, s. 305. K ustálenému étosu z perspektívy Antigony pozri *ibid.*, najmä s. 295. K modalite právno-komparatistického kontextu, v ktorom štýl býva chápaný ako synonymum právnej kultúry, pozri bližšie zvlášť KNAPP, V. *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha : Č. H. Beck, 1996, s. 21-23.